

Јелена Б. ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ*

Институт за политичке студије, Београд

Александра М. КОЛАКОВИЋ**

Институт за политичке студије, Београд

ФРАНЦУСКИ ПОГЛЕД НА КРИЗУ У СФРЈ 1982. ГОДИНЕ***

Айспиракџи: На основу архивске грађе Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Француске у Паризу, у овом научном раду биће представљени ставови Француске према политичкој и економској кризи кроз коју је пролазила СФРЈ у периоду 1981–1982. За анализу информација доступних француској дипломатији о СФРЈ у овом периоду посебно је значајна свеобухватна нота, коју је сачинила француска радна група на челу са представницима неколико француских министарстава и служби (одбране, спољних послова, економије, безбедности), а који нам, поред осталог, даје неколико сценарија како се може развијати криза у СФРЈ. Пажња ће бити посвећена и перспективи дипломата о темама оживљавања национализма у СФРЈ. Циљ овог научног рада је да се представљањем српској јавности до сада непознатих докумената дође до потенцијално нових сазнања о ставовима Француске, као једног од најважнијих међународних актера према дешавањима у СФРЈ током последње деценије постојања ове државе.

Кључне речи: Француска, СФРЈ, криза на Косову 1981, економска криза, сценарији кризе, национализам.

КРИЗА У СФРЈ 1981–1982.

У марту 1981. године, нешто мање од годину дана након смрти Јосипа Броза Тита, председника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), на Косову и Метохији избиле су демонстрације Албанаца и оне су крајем марта постепено попримиле размере масовних демонстрација, а „током прва три дана априла прерасле су у покушај отворене побуне“ (Ристановић 2019: 203; Todorović Lazić 2024: 455). Првобитни нереди почели су у оквиру студентске мензе у Приштини, где су студенти испојили незадовољство због лоше хране и услова студентског живота, док је шире посматрано, то био глас студената против незапослености

* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0001-5924-7516, todorovic.j82@gmail.com

** Виши научни сарадник, ORCID 0000-0003-3903-258X, kolakovicaleksandra@gmail.com

*** Овај чланак настао је у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије из Београда за 2024. годину, коју финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

и немогућност федерације да препозна демографски бум високог образовања на Косову (Pavlović 2009: 60–62; Todorović Lazić 2024: 455).

Масовно незадовољство, изазвано првенствено социјалним разлозима и лошом економском ситуацијом, ескалирало је када су се студентима прикључиле и друге социјалне категорије – радници у фабрикама, средњошколци, професори (Todorović Lazić 2024: 455). Како се покрет ширио тако су економске и социјалне захтеве заменили национални који су се заснивали на томе да САП Косово постане република и да се уједини са Албанијом (Ристановић 2018: 371; Todorović Lazić 2024: 455). Мир у јужној српској покрајини успостављен је тек након што су у покрајину ушли савезни одред милиције, затим специјалне снаге милиције из других република и јединице Југословенске народне армије (ЈНА) (Ристановић 2019: 197; Todorović Lazić 2024: 455).

Друга половина 1981. године прошла је у покушајима смиривања ситуације и спречавања нових насилних немира (Ристановић 2019: 301). Инцидент на кошаркашкој утакмици у Приштини фебруара 1982. био је увод у нове демонстрације 11. марта 1982. Дошло је до демонстрација у неколико градова покрајине у којима је учествовало око 2000 људи (претежно студената и ученика) (Ристановић 2019: 311). До октобра 1982. у јужној српској покрајини забележено је 7 случајева демонстрација и 15 покушаја демонстрација (Ристановић 2019: 313).

После година нереалног раста животног стандарда у СФРЈ, наступиле су године економске кризе која је била видљива чак и голим оком без увида у економске показатеље. О озбиљности кризе сведочили су ниска продуктивност рада, висока инфлација, висока стопа незапослености, несташица робе (Селинић 2024: 7). Крајем 70-тих година XX века спољни дуг СФРЈ постао је важан политички и економски проблем, а почетком 80-тих најважнији показатељ дубине кризе. Постајући зависна од кредита (првенствено са Запада), СФРЈ је постепено изгубила економску независност. Међународни актери од којих је СФРЈ била највише економски зависна крајем 70-тих и почетком 80-тих година XX века били су: Међународни монетарни фонд, Међународна банка за обнову и развој, западне комерцијалне банке, владе 15 западних држава (Селинић 2024: 8). Суочени са опасношћу да економска криза прерасте у спољну неликвидност, југословенске власти су покушале да проблем реше спровођењем програма економске стабилизације али истовремено и путем нових задуживања током 1981. и 1982. године.

Програму економске стабилизације претходиле су хроничне несташице основних намирница (уље, млеко, месо, кафа, лекови) и повремене несташице брашна, шећера, јужног воћа током 1981. године (Ристановић 2019: 267). Председништво СФРЈ је октобра 1981. формирало Комисију на челу са Сергејом Гајгером – резултат рада те Комисије био је Дугорочни програм економске стабилизације (ДПЕС) (Ристановић 2019: 267).

Почетком мандата председнице Савезног извршног већа Милке Планинц (1982–1986) интензивно се говорило о економској кризи у СФРЈ и њеним решењима. Убрзо, чула су се мишљења да криза има системски карактер и да заседа и у питање уставног и политичког устројства Југославије (Petrović 2015: 112). Током 1982. неликвидност је била све већа а воља западних кредитора да одобре нове кредите

све мања. Укупан дуг СФРЈ према иностранству 1981. износио је 21 милијарду долара (Селинић 2024: 353). Дуговања према западним земљама порасла су са 5,9 милијарди, колико су она била 1975. године, на 18,9 милијарди половином 1981. године (Селинић 2024: 27). Француска се налазила међу значајним западним кредиторима – заузимала је 4. место са 1,19 милијарди долара (испреди ње су се налазиле Велика Британија са 2,5, Немачка са 2 милијарде и САД са 1,6 милијарди долара) (Селинић 2024: 28). У периоду 1980–1981. из Француске су у СФРЈ стигли кредити у вредности од 300 милиона долара (по 150 милиона сваке године), међутим, током 1982. године Француска почиње да затеже преговоре око добијања треће транше у износу од 150 милиона (Селинић 2024: 170). Као што смо могли видети из овог уводног дела и политичка и економска ситуација у СФРЈ била је изузетно сложена током 1981. и 1982. године. У наставку рада даћемо приказ ставова Француске према свеобухватној политичкој и економској кризи у којој се задесила СФРЈ у поменутом периоду.

ФРАНЦУСКИ СЦЕНАРИЈИ РАСПАДА КРИЗЕ

При анализи ставова Француске према ситуацији у СФРЈ 1982. године од посебног је значаја документ под називом „Сценарији кризе“¹, нота која је настала као активност једне мултиперспективне француске радне групе коју су чинили представници Генералног секретаријата за одбрану и националну безбедност (Secrétariat général de la Défense et de la Sécurité nationale – SGDSN), Министарства за иностране послове (Дирекција за централну Европу), Министарства одбране (Војно-обавештајни центар), Министарства економије и финансија (Управа за трезор) и Генералног директората за спољну безбедност.² Ова радна група је проучавала унутрашње и спољне факторе који би могли да утичу на ситуацију у СФРЈ и разматрала сценарије за решавање кризе. Интересовања Француске на основу овог документа обухватала су и анализу улоге Југославије у међународним односима, али је унутрашње стање у Југославији имало приоритет. Недостаци и проблеми у југословенском систему покренули су чланове радне групе да представе и три сценарија распада кризе у СФРЈ. Односи између Француске и СФРЈ и улога Француске у поменутих сценаријима, као и могућности за надоградње постојећих односа између две државе који су овде дати, могу се посматрати и као потенцијално важна тачка од које почиње конструкција и каснијих француских ставова када долази до распада државе и грађанских ратова.

Две године након смрти Јосипа Броза Тита, СФРЈ је по оцени Француза „успела да сачува наслеђе које је оставио њен цењени вођа. Међутим, немири на Косову

1 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Француске (ДА МСРФ), 1930 ИНВА, Дирекција за Европу, Југославија 1981–1985, фасцикла 2, досије 14, сигнатура бр.42, нота радне групе, „Сценарији кризе“, поверљиво одбрана, 28. април 1982.

2 Документ који је припремила радна група као додатак садржи и неколико Анекса у којима се налазе мапе са нацртаним републичким границама, списак националних мањина у СФРЈ, састав становништва по републикама и по националностима са пописа из 1981. године, географија Југославије, економија Југославије, историја (објашњава се укратко порекло проблема на Косову).

из 1981. подстакли су преиспитивања око будућег развоја федерације чија унутрашња равнотежа тренутно делује крхко“.³

СФРЈ је, по мишљењу француске радне групе, аутономан међународни актер коме не недостаје адута:

„Земља са марксистичким уређењем која је одбила старатељство Москве, федерална и мултинационална држава коју чини мозаик народа, језика и религија, Југославија представља једну изузетну комбинацију фактора ризика. Њена унутрашња стабилност је саставни део европске равнотеже и односа Исток–Запад“.⁴

Као додатни адут, Французи виде чињеницу да је у таквој разноликости „Маршал Тито знао како прилагодити институције да опстану и у његовом одсуству – кохезију би заједно обезбеђивале СКЈ И ЈНА. Јединствена партија присутна је у свим деловима друштва и у свим центрима за одлучивање док је ЈНА фактор јединства и независности земље“.⁵

Следећи адут Југославије обележен је формулама које су усвојене у области економије у виду самоуправљања⁶ и у области одбране са концептом општенародне одбране што је код Југословена развило осећање које се све чешће тумачи као позивање на југословенски идентитет.⁷

Изузетно важан адут СФРЈ је њен геостратешки положај на раскрсници два блока, при чему добија значај који далеко превазилази његове димензије и његову стварну моћ.

„Југославија је успевала до сада да очува своју аутономију у оквиру Покрета несврстаних. Дипломатска активност коју она спроводи, како за одржавање сопствених позиција, тако и за промовисање принципа аутентичне несврстаности, отвара јој могућности за развој повољних трговинских односа и доприноси јачању унутрашње кохезије“.⁸

Ипак, оцена је и да међузависност између стабилности Југославије и равнотеже Исток–Запад

„оправдава забринутост коју је међу западним актерима донео период посттитовизма. То значи да недостаци система које је прекривала Титова личност изгледају јасније током последње две године када су они додатно погоршани неповољном економском ситуацијом“.⁹

3 ДА МСРФ, 1930-2-14-42

4 *Истѿо*

5 *Истѿо*

6 У круговима интелектуалаца, припадника француске левице посебно су биле проучаване идеје концепта француског самоуправљања, што се задржало до данас и представља једну идеју дугог трајања о СФРЈ као земљи у којој се поштовала једнакост и различитост. Ова перцепција била је важна у доба кризе, а потом и одређујућа. Детаљније видети у: Frank Žorži, *Samoupravljanje u izgradnji – Francuska levica i jugoslovenski model 1948–1981*, Beograd: Akademska knjiga, 2023.

7 ДА МСРФ, 1930-2-14-42

8 *Истѿо*

9 *Истѿо*

Међу узроцима кризе у СФРЈ издвајају се, по оцени Француза, две главне групе узрока – национални проблеми и економске потешкоће.

Национални проблеми се јављају у односима које Срби имају са другим народима, посебно са Хрватима и Албанцима.

„Српски народ, ујединитељ Југославије, бројчано је највећи народ у федерацији. На бројним кључним позицијама у федерацији, Савезу комуниста Југославије и ЈНА, Срби изазивају општу реакцију неповерења код других националности које им замерају склоност ка хегемонизму и склоност ка Русима.“¹⁰

При анализи хрватског национализма, Французи наглашавају да он има традицију насиља. Поред историјског контекста, за француске дипломате значајне су и тада актуелне манифестације које потврђују хрватски национализам.

„Претходних месеци догодили су се инциденти у студентским домовима у Сплиту и Загребу који могу да нас подсети на неке негативне догађаје из прошлости: слогани живела Независна држава Хрватска, песме које величају Анте Павелића, вршњачка малтретирања, и слично“.¹¹

Француски став је да у Хрватској преовладава осећај да ова република своје тренутне тешкоће (дуг, несташице робе) има искључиво због обавеза према остатку земље и да ће их захваљујући сопственим приходима, лакше решавати сама (мисли се на приходе који долазе од туризма, нафте, пољопривреде).¹²

За Французе, психологија српског национализма одговара једној шеми која је врло једноставна и може се представити на следећи начин:

„српски народ чија је средњовековна историја блистава жртвовао је током пет векова своју слободу и напредак да би потом од својих побуна створио нову Југославију; међутим од 1945. губе Македонију и морају да напусте своју браћу у Босни и Хрватској а тренутно јој „беже“ и Косово и Војводина“.¹³

Француски став је да се

„везаност Срба за националне вредности данас испољава јаче него икада пре по-
сматрано од 1945. године: масовно присуство публике на уметничкој представи¹⁴
додатно доприноси уздизању тих вредности као и споменици који су се појавили а
који су посвећени блиставој историји Београда 1878–1939“.¹⁵

10 ДА МСРФ, 1930-2-14-42

11 ДА МСРФ, 1930-2-14-944/ЕУ, Извештај из амбасаде у Београду, „Оживљавање национализма у СФРЈ, 8.децембар 1982.

12 ДА МСРФ, 1930-2-14-944/ЕУ

13 *Истио*

14 Ради се о јавном извођењу Мокрањчевог дела Литургија током изложбе о средњовековној уметности. Ово дело има религијски карактер и практично је било забрањено од 1945. године. ДА МСРФ, 1930-2-14-944/ЕУ

15 ДА МСРФ, 1930-2-14-944/ЕУ

Као и у случају Хрватске, оваква појава за националним вредностима често уступа место насиљу: „линчовање Албанаца, каменовање аутобуса са фудбалерима Хајдука из Сплита итд.“.¹⁶ Неретко може да се чује „да се наши српски пријатељи усуђују да припишу одговорност за садашње тешкоће политици коју је од 1966. водио Јосип Броз Тито“.¹⁷

Став француске радне групе био је да су за националне проблеме често „одговорни“ религија и историја.

„Историја и религија одавно раздвајају Србе и Хрвате. Улога које је имала католичка црква за време Другог светског рата користи се као изговор за федералне власти (у којима доминирају Срби), за спровођење једне рестриктивне политике, некада и репресивне против католичког свештенства и против хрватских националистичких покрета. Они заузврат, испољавају непријатељство према Србима кроз истражавање снажног националног осећања и кроз деловање усташке организације у емиграцији“.¹⁸

Поред инсистирања на проблемима националних односа на релацији Срби–Хрвати, француска перспектива према кризи у СФРЈ апострофира да

„главни национални проблем остаје проблем Косова где већину чини етничко албанско становништво које испољава врло активни национализам који је могао да се види у насилним нередима у марту и априлу 1981. године. Уз обнављање немира током 1982. године, кашњење у друштвено-економском развоју Косова додатно храни захтеве за добијање статуса републике. Неприхватљиви за Србе који страхују од отцепљења покрајине коју доживљавају као национално огњиште, ови захтеви представљају дуготрајну опасност за територијални интегритет Југославије“.¹⁹

Током кризе на Косову 1981. године извештаји који су долазили из Амбасаде Француске у Београду указивали су на то да албанске демонстрације на Косову представљају упозорење да су националистичке експлозије могуће и могу се тумачити истовремено као знак за опасност и прва потврда тешкоћа након Титове смрти (Todorović Lazić 2024: 457). Француске дипломате у овим извештајима долазе до закључка да ће политички кредибилитет и очување националне равнотеже у СФРЈ умногоме зависити од начина на који ће се косовски проблем решавати у будућности.²⁰

У извештајима Амбасаде Француске који су слати из Београда 1982. године констатује се да су немири 1981. године на Косову „показали снагу коју националистичка осећања и даље могу имати у СФРЈ – инциденти који су се десили од тада навели су неке аналитичаре да предвиде опште оживљавање свих национализма“.²¹

16 Истѿо

17 Истѿо

18 Истѿо

19 ДА МСРФ, 1930-2-14-944/ЕУ

20 Детаљније погледати у: Jelena Todorović Lazić, „Krizna na Kosovu 1981. godine iz perspektive država „velike petorke“, Istorija 20. veka, 2/2024, 453–470.

21 ДА МСРФ, 1930-2-14-944/ЕУ

Један од узрока француске дипломате виде у „погоршању економске ситуације које доводи у питање деликатну равнотежу успостављену 1966. године и велику аутономију која је препуштена различитим републикама и покрајинама“. ²² Албански национализам је Французима посебно интересантан због немира 1981. године. Француски став је да „овај национализам може бити само ојачан политиком систематске репресије која се спроводи на Косову, чак и ако албански руководиоци који желе да очувају стечену аутономију пруже руку властима и ако изгледа да се целокупна ситуација нормализује“. ²³

Словеначки национализам, по оцени Француза, не само да је мање познат међународној јавности већ се наглашавају и његове две компоненте – економска и културна.

„Свесни да представљају економску елиту федерације, желећи да сачувају отвореност ка Западу, грађани ове републике кажу да су узнемирени због тога што морају да плаће да исправе грешке које су други направили. Веома су лоше прихватили мере које донела Савезна влада које теже равномерној расподели робе која је у несташици, чак смо били сведоци и мучних сцена у словеначким општинама на граници са Хрватском, где је држављанима ове републике ускраћено право да купују један или други дефицитарни производ“. ²⁴

Када је реч о културном национализму, једнако је карактеристично неповерење које Словенцима изазива било какав балкански увоз у њихову републику, чак и на културном нивоу: „чистота њиховог језика била би угрожена присуством радника из других региона, који заједно са мађарском и италијанском мањином чине 10% становништва Словеније“. ²⁵

Македонски и црногорски национализам Французи посматрају паралелно с обзиром да се „македонски и црногорски националисти дефинишу као опозиција Србима који желе да их асимилију“. ²⁶ Када је реч о Црногорцима, наводе полемику о етногенези црногорског народа (илирско или словенско порекло). ²⁷ За Македонце пак, пишу да су били „ништа друго до јужни Срби између два рата и да они одржавају свест о свему што се тиче њиховог младог националног идентитета: о историји, језику, књижевности, поготово што их ни Грчка ни Бугарска не признају као народ и први су на удару албанског експанзионизма“. ²⁸ Французи анализирају и муслимански национализам у Босни и Херцеговини и наглашавају да је он „охрабрен од стране различитих исламистичких покрета широм света који желе да уједине све муслимане“. Као подстицај за развој муслиманског национализма виде „страх да ће Срби или Хрвати једног дана поништити признавање републике БиХ и муслиманску националност“, а током 1982. године као пример манифестације

22 *Истио*

23 *Истио*

24 *Истио*

25 *Истио*

26 *Истио*

27 *Истио*

28 ДА МСРФ, 1930-2-14-944/ЕУ.

овог национализма препозната је „реакција на оптужбе које долазе од српских књижевника према босанским интелектуалцима да су их издали у прошлом рату“.²⁹

При анализи економских узрока кризе констатује се како је упркос пољопривредним, индустријским и енергетским ресурсима, Југославија држава у процесу развоја чија је економија лоше структурирана.³⁰ „Систем кредитирања и фиксирања цена генерише снажне инфлаторне тенденције. Осим тога, федерализам представља извор некохерентности који открива постојање несташица поред дуплирања инвестиција и расипања ресурса“.³¹

Ове структуралне слабости препознате су од стране Француза као чинилац рањивости југословенске економије, а посебно њене осетљивости на ефекте економске ситуације која јој не дозвољава да превазиђе последице другог нафтног шока из 1979. године.³²

„То, такође, доводи до смањења раста што је извор незапослености који погађа 9% радно способног становништва. Велики проценат инфлације који је ишао до 46% до краја 1981. разлог је пада куповне моћи (13% током две године), повећао се трговински дефицит са Западом и порастао спољни дуг што изазива неповерење западних кредиторских институција. На крају, то невољно води да размена склизне ка истоку, према СЕВ-у и СССР-у“.³³

У француској ноти се детаљно разматра однос ММФ-а и Југославије током 1981. године.

„ММФ је 1980. године подредио своју финансијску помоћ Београду до извршења озбиљног трогодишњег плана опоравка. Циљ смањења дефицита је достигнут и прекорачен. Од 2,3 милијарди током 1981. године враћено је 750 милиона што је довело до тога да Југославија добије похвале од ове организације. Али овај релативни успех је остварен на уштрб огромног смањења извоза и инвестиција без којих ниво инфлације тешко да је могао да се смањи. Од тада па на даље, јачају ризици за трајну економску рецесију и пораст незапослености након повратка Југословена на раду у Аустрији и Западној Немачкој“.³⁴

Апострофирана је и економска презадуженост СФРЈ.

„Већ 1981. године потребе државе за финансирањем нису биле потпуно покривене а перспективе за 1982. су неизвесне. Главни снабдевачи нафтом Југославије (Ирак, Либија, Алжир) не показују вољу да буду кредитори. Губитак поверења код банкара могао би да доведе до тога да пресуши финансирање спољне трговине а Југославија би могла да буде принуђена да тражи мораторијум, што би водило озбиљној рецесији“.³⁵

29 *Истѿо*

30 ДА МСРФ, 1930-2-14-42

31 *Истѿо*

32 *Истѿо*

33 *Истѿо*

34 Исто

35 ДА МСРФ, 1930-2-14-42

Сценарији за даљи развој кризе у СФРЈ који су у оптицају, према мишљењу француске радне групе, су: распад Југославије, повратак под совјетски утицај или наставак вођења политике равнотеже и блоковске независности.

Према првом сценарију, промена консензуса који су постигли различити народи Југославије да коегзистирају у оквиру федералног система може се догодити ако би се удружили ефекти социо-економске кризе, националистичких притисака и спољног притиска.³⁶

„Иницијатива за сецесијом могла би доћи најпре са Косова, с тим да би ова покрајина прво требало да добије статус републике који јој једини омогућава да оствари право које је теоријски признато југословенским Уставом само републикама“.³⁷ Није спорно да је овакав став Косова у сукобу са ставовима других чланица федерације, посебно се то односи на Србију.

У овом сценарију се наглашава да

„перцепција кашњења социо-економског развоја Косова, у комбинацији са атрактивношћу албанског предентизма вероватно ће помоћи да се међу Албанцима са Косова одржи упорна жеља да се оспоре све иницијативе које је федерација предузела у циљу решења проблема. Овај став систематског одбијање може да произведе на дужи рок ефекат одбијања и код других народа Југославије који би заузврат били у искушењу да напусте државу којој прети дотрајалост институција и економски банкрот“.³⁸

На крају, у првом сценарију се долази до закључка да би кохезија федерације у великој мери била зависна од одржавања европске равнотеже.³⁹

„Појава тензија између Истока и Запада или неравнотеже у односу моћи у Европи допринело би развоју националистичких тенденција и у СФРЈ. Оваква ситуација би понудила суседним државама искушење да прихвате републике које ће се вероватно отцепити. То би се учинило пожељним средством за СССР да начини притисак на Београд и да наведе Југословене да траже помоћ од Совјета“.⁴⁰

Други сценарио предвиђа евентуални повратак под совјетски утицај и наводи разлоге због којих то није тако нереално да се догоди. Први разлог је идеолошки –

„раскид између Тита и Стаљина и жеља Београда за независношћу нису спречили успостављање економских односа са СЕВ-ом и одржавање контаката између две комунистичке партије. Идеологија марксистичко-лењинистичка је у основи режима а војска је у погледу порекла опреме и начина образовања кадрова под великим утицајем Москве“.⁴¹

36 *Истио*

37 *Истио*

38 *Истио*

39 *Истио*

40 *Истио*

41 *Истио*

Други разлог је економски:

„југословенска предузећа проналазе лакше послове у земљама СЕВ-а, посебно у СССР-у са којим је размена значајно порасла. Проблеми са готовином и компетитивношћу смањили су број југословенских извозника на западно тржиште. Овакав развој, олакшан и подстакнут совјетским понудама, повећао је постепено економску зависност и могло би да се догоди да се повећа русофилство код Срба“.⁴²

Овај сценарио затим, износи француско виђење позиције СССР-а према приближавању Југославије њиховом блоку.

„Став СССР је опрезан али остаје дубоко повезан са жељом да се Југославија приближи њиховом блоку. Било је покушаја да се нормализују односи између две државе након Титове смрти а томе је требало да допринесе и недавна посета Громика СФРЈ. СССР одржава најбољи ниво односа са југословенском војском кроз посете војних званичника, опремање армије као и коришћењем права успутног заустављања у јадранским југословенским лукама за СССР морнарицу“.⁴³

У закључку другог сценарија можемо наћи тврдњу да би „економско умрежавање и војне везе могле у случају озбиљне унутрашње кризе, заједно са симпатијама руководства, да доведу и до политичког приближавања“.⁴⁴ Ипак, француски коначан став је да је „интеграција Југославије у Варшавски пакт, упркос потенцијалном приближавању, мало вероватна“.⁴⁵

Трећи сценарио предвиђа наставак спровођења политике независности балансирањем између два блока. У њему се истиче:

„одани лику и делу Тита, југословенски челници могли су да траже да одрже независност своје земље ребалансом односа са два блока. Успех овога приступа претпоставља да Југославија успева да конкретизује политичку вољу да ограничи совјетски утицај превазилажењем економских тешкоћа захваљујући сопственим напорима“.⁴⁶

Међутим, то све није могуће без финансијске помоћи Запада – „значајна помоћ Запада која иако скупа и неизвесна у својим ефектима, ипак представља неопходан услов за економски опоравак“.⁴⁷ Према мишљењу француске радне групе, Југославија би морала да тражи да поврати ауторитет у оквиру Покрета несврстаних, ојачавајући и трговинске односе са земљама трећег света а све то у циљу јаснијег означавања своје политике независности.⁴⁸

Трећи сценарио бави се и односима према суседима као и нуклеарном политиком.

42 Истѿо

43 Истѿо

44 Истѿо

45 Истѿо

46 ДА МСРФ, 1930-2-14-42

47 Истѿо

48 Истѿо

„Иако одржава задовољавајуће односе са земљама региона, упркос постојању тензија са Бугарском око Македоније и са Албанијом око Косова, Југославија треба да буде заинтересована за стварање зоне мира тако што би била тампон између два блока. Међутим, да би гарантовала своју независност, Југославија би морала да покуша да допринесе одвраћању од коришћења нуклеарног наоружања“.⁴⁹

Трећи сценарио закључује да ће бити илузорно очекивати промену Југославије ка западном блоку. „Природа режима, марксистичко лењинистичка, предности које добија у СЕВ-у и опрез СССР-а искључују такву радикалну промену оријентације“.⁵⁰

Иако се распад федерације или повратак у совјетску сферу утицаја као сценарији не могу у потпуности одбацити, наставак политике блоковске независности делује као највероватнији сценарио за Французе.

„Овај сценарио највише одговара југословенским интересима, у складу је са политиком коју је трасирао Тито пре више од 30 година али не треба заборавити да укључује западну финансијску помоћ, комплетирану трговинским олакшицама које би биле важан фактор за инвестиције у будућности. Насупрот томе, одсуство ове помоћи могло би да изазове унутрашњу кризу која би расла, довела до заопштавања националистичких осећања и насртаја република и покрајина на федералне институције. То је разлог зашто не треба у потпуности одбацити ни први ни други сценарио“.⁵¹

При креирању поменутих сценарија кључна је француска перцепција национализма у СФРЈ – заједничка карактеристика је да се они заснивају се на врло старим предрасудама.

„Предрасуде се кристалишу око неколико тема које се понављају: историја (сваки догађај из ближе или даље прошлости је извор потенцијалне расправе), књижевност и језик⁵², спортски догађаји у којима учествују тимови из различитих република. Теме које су тренутно актуелне у вези су са економским искоришћавањем: у доба штедње примамљиво је да се за економске тешкоће оптуже други народи“.⁵³

Улога коју имају цркве, посебно у Хрватској и Србији препозната је као друга константа.

„Након догађаја на Косову, православна црква оличава боље интересе српског народа него друге институције, чак и у очима атеиста. Црква се може похвалити и својим деловањем током турске окупације што је умногоме допринело очувању националног идентитета. Према добрим познаваоцима овог питања, присталице

49 *Истио*

50 *Истио*

51 *Истио*

52 Били су неопходни месеци преговарања да се различити уредници Југословенске енциклопедије, од којих је сваког од њих одредила република, сложе око одређених чланака. ДА МСРФ, 1930-2-14-944/ЕУ

53 ДА МСРФ, 1930-2-14-944/ЕУ

православне цркве и начини финансирања бележе велико повећање током последњих година и по дана. Незанемарљив број свештенства осуђеног на две године због националистичке пропаганде, као и одбрана политичких затвореника од стране загребачког надбискупа (1980.) показује да и Католичка црква у Хрватској остаје уско повезана са очувањем хрватских националних вредности“.⁵⁴

Још једна заједничка карактеристика је подједнака активност у иностранству бројних група исељеника из СФРЈ које су често непријатељски настројене према актуелном режиму, што понекад доводи до крвавог обрачуна (као на пример у Белгији 1981. године).⁵⁵ То су вести резервисане за хрватске или албанске емигранте али „словеначка, македонска и српска емиграција су, такође, добро организоване посебно у Северној Америци и покушавају да одрже контакт са отаџбином“.⁵⁶

Французи су 1982. године посебно забринути због учешћа младих у националистичким инцидентима иако се званична кровна организација младих суочава са озбиљном кризом идентитета.⁵⁷ За Французе, „немири на Косову у којима је учествовао велики број студената и ученика, често врло младих, деловали су као хладан туш и питају се како је било могуће да читаве генерације ученика у самоуправном систему СФРЈ подлегну позиву националистичких сирена“.⁵⁸

Подједнако забрињава утицај националистичких идеја код елите, укључујући и политичку.⁵⁹ Пример за то је случај Ђурековић „који нас оставља да се запитамо о моралним особинама хрватске владајуће класе: овај некадашњи директор нафтног предузећа INA који је побегао у Минхен а оптужен је за проневеру огромне суме новца, био је усташа од малих ногу“.⁶⁰

Анализирајући да се по резултатима пописа из 1981. године више од 5% грађана СФРЈ изјаснило као Југословени, Французи су били у дилеми да ли су поједини националистички инциденти преувеличани са циљем да се уплаше грађани и поврати јединство.⁶¹

Закључак француских дипломата при анализи национализма у СФРЈ указује на перцепцију „нове фазе експанзије“, која носи двоструки ризик „од настанка сукоба, на нивоу становништва и у оквиру конфедерализованог колегијалног руководства“.⁶² Ипак, Французи у овом периоду очекују и унитарну реакцију јер: „национализам се појављује као значајна сила која, ако се њоме интелигентно управља, може да гурне Југославију у једном или другом правцу, али која у овој фази није у стању (из разлога своје унутрашње динамике), да изазове општу експлозију“.⁶³

54 *Истио*

55 *Истио*

56 *Истио*

57 *Истио*

58 *Истио*

59 *Истио*

60 *Истио*

61 *Истио*

62 *Истио*

63 *Истио*

Коначно, Французи дају једну пројекцију према којој ће сила национализма више оптерећивати политичку равнотежу и општу атмосферу у држави како се материјалне потешкоће буду повећавале али остаје да се види у којој мери ове националистичке реакције могу утицати на будући политички развој Југославије.⁶⁴

Када је реч о анализи француско-југословенских односа и ставовима Француске према изазовима са којима се суочава СФРЈ, традиционално се полази од историјске перспективе развоја односа и постоји почетно виђење да „иако Француска чува лепу слику о Југославији, она не заузима привилеговано место у односима које Југославија одржава са западним државама“.⁶⁵

Одмах се наводи и појашњење ове меланхоличне реченице: „Југословени имају утисак да Париз не посвећује довољно пажње њиховој земљи и пореде наше ставове са ставовима Западне Немачке са којом СФРЈ има најразвијеније трговинске односе“.⁶⁶ Иако Француска помаже финансијски Југославији и испоручује јој војну опрему закључак је да

„Југословени од наше земље (Француске, примедба Ј.Т. Л. и А. К.) очекују већу комерцијалну динамику која би им омогућила да уравнотеже превелики утицај Немачке и рестриктивни утицај источних земаља. Поред тога, они желе подједнако боље разумевање њихове позиције од стране Француске, утицајне чланице ЕЕЗ да би добили њену подршку како би им се олакшао приступ заједничком европском тржишту“.⁶⁷

Иако су постојале фазе дисконтинуитета, за Французе је од значаја и војна сарадња између две државе. „У области наоружања СФРЈ испољава заинтересованост за кооперацију са нашом индустријом и жељу да диверзификују изворе снабдевања ослањајући се више на француску опрему, посебно у области морнарице и аеронаутике“.⁶⁸

Поред војне сарадње, акценат се ставља и на дипломатске односе. Француска страна препознаје одржавање актуелне равнотеже и охрабривање политике независности као тачке конвергенције између две државе. Веровало се да Француска може омогућити Југославији да пронађе алтернативу совјетској привлачности

„кроз подстицање сарадње међу народима Балкана или са грађанима Медитерана, подржавајући иницијативе земаља трећег света, посебно земаља блиског истока“, а утицај и олакшице које су на располагању Југославији у земаљама несврстаних препознате су као корисне за француске интересе и политику.⁶⁹

У том погледу, радна група је предложила и заједничке акције Француске и СФРЈ у земаљама трећег света као форму индиректне економске помоћи Југославији.

64 Истѿо

65 ДА МСРФ, 1930-2-14-42

66 Истѿо

67 Истѿо

68 Истѿо

69 Истѿо

У овом периоду није било спорних момената у односима две државе што је стварало простора и да се сагледа могућност да Француска може имати „улогу добрих услуга“ у случају међународне кризе која би укључила Југославију.⁷⁰

Француска страна је препознала да постоји простор за продубљивања односа две државе, а који би омогућио одржавање постојеће равнотеже и мира на Балкану. „Заједница регионалних интереса, геостратешка важност земље и стварне емотивне везе“ су аргументи који иду у прилог продубљивања односа са Југославијом.⁷¹

ЗАКЉУЧАК

Француска је систематски и студиозно настојала да сагледа изузетно сложену политичку и економску ситуацију у којој се СФРЈ нашла у периоду 1981–1982. Формирање радне групе доказ је присуства појачаног француског интересовања за СФРЈ непосредно након смрти Јосипа Броза Тита и у периоду када су се већ уочавале прве пукотине у југословенском јединству. На основу обиља информација Французи граде комплетну слику узрока и последица односа између Срба, Хрвата и Албанаца, при чему уочавају главне линије развоја национализма у свим републикама и код свих народа који чине СФРЈ. Не само да је у овим анализама присутна историјска паралела и приказ развоја појединих народа у националном погледу, већ су јасно назначени простори сукобљавања и неповерења. Поред политичких и економских фактора, као узрока и фактора који ће продубити кризу, раст национализма, улога цркве и културне разлике јасно се апострофирају као битне. Француска дипломатија, односно поменута интерессекторска радна група коју је формирала је у контексту кризе и дешавања у СФРЈ 1981–1982. године, разрадила је и неколико могућих сценарија како ће се она даље развијати. Оно што је још значајније за француско-југословенске односе јесте приметна француска посвећеност анализи стања ових односа, како економских, тако и војних, политичких, дипломатских али свакако је значајно то што се помињу и могућности за продубљивање ових односа. Француска у овом периоду разматра и могућу сарадњу међу балканским народима што се може узети као претеча идеје регионалне сарадње на Балкану. Француска перспектива је и да се може помоћи СФРЈ око изласка на тржиште ЕЕЗ што је и тема која је актуелна када су започеле европске интеграције Републике Србије неколико деценија касније.

Француска анализа национализма на простору СФРЈ је детаљна и целовита, без предрасуда и без потенцирања који је од њих опаснији. За Французе, сваки национализам југословенских народа подједнако је опасан за будућност СФРЈ. Анализа различитих национализма у СФРЈ указује како би било неправедно приписати овај феномен искључиво догађајима на Косову или, како се то често чини, искључиво српском национализму. Један од аутора извештаја који су стизали из Амбасаде Француске у Београду до Министарства спољних послова Француске био је тада млади дипломата на почетку каријере Филип Етјен (Philippe Étienne).⁷²

70 Исто

71 Исто

72 Филип Етјен (Philippe Étienne, 1955), дипломата, амбасадор и професор. Школовао се на најпрестижнијим француским школама – Висока нормална школа (l'École normale supérieure,

Он је показао да одлично познаје југословенске прилике, како актуелне тако и оне из прошлости, што перцепције које смо анализирали у овом раду чини драгоценим, а посебно ако се има у виду да су настале око годину дана пре званичне посете Франсоа Митерана СФРЈ 1983. године. Овај француски поглед на кризу у СФРЈ потенцијално је значајан и за разумевање данашњих перспектива француских дипломата, политичара и државника у контексту Србије и Балкана јер је један од тадашњих француских дипломата и аутор извештаја био Филип Етјен, касније угледни француски амбасадор, шеф кабинета Бернара Кушнера у време док је био министар спољних послова Француске (2007–2009) и када је Француска признала независност Косова*, као и саветник француског председника Емануела Макрона од 2017. до 2019. године.

Анализирана документа из француског Дипломатског архива потврђују да је две године након смрти Тита током кризе у СФРЈ, Француска држава и политички и економски заинтересована за даљу судбину народа на овим просторима, као и да се припрема и за улогу арбитра у могућим ескалацијама кризе и њеним прерастањем у међународну кризу. Перцепције Срба су остале повезане са историјским наративима и везама које су дуготрајније од актуелних југословенских перспектива. Документа дају јасне потврде југословенско-француског пријатељства – кроз помињање „стварних емотивних веза“ међу народима као и коришћењем израза „наши српски пријатељи“.

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Француске (ДА МСРФ), Фонд Европа, Југославија 1981–1985

класа S1974) и Школа за националну администрацију (l'École nationale d'administration, класа Voltaire, 1980), дипломирао је српско-хрватски језик на Националном институту за оријенталне језике и цивилизације (l'Institut national des langues et civilisations orientales). Дипломатску каријеру започео је при Амбасади Републике Француске у Београду (1981–1983), а наставио у Бону (1985–1987), Бриселу (1988–1991), Москви (саветник за сарадњу и културу, 1991–1994), опет у Бриселу (1997–2002) и као амбасадор у Букурешту (2002–2005). У паузама дипломатских мисија обављао је више важних функција у Министарству спољних послова, од којих је посебно значајна позиција генералног директора за међународну сарадњу и развој, као и председника агенције која се бави наставом француског језика у иностранству (L'Agence pour l'enseignement français à l'étranger). Од маја 2007. до априла 2009. године био је шеф кабинета Бернара Кушнера, тада министра за Европу и спољне послове Француске. Од 2009. године Етјен је на позицији сталног представника Француске при Европској унији, а потом је именован и за генералног секретара Министарства спољних и европских послова. Са ове позиције постаје амбасадор Француске у Немачкој (2014), а потом у Русији (2017) и САД (2019). Између две дипломатске мисије на западу и истоку, од 15. маја 2017. године до 20. маја 2019. године Филип Етјен је дипломатски саветник Емануела Макрона, француског председника. Од 2023. године професор је јавне дипломатије и међународних односа на Универзитету Колумбија. Видети: Madelin Thibaut, Philippe Étienne, de Berlin à l'Élysée sur *Les Échos*, le 14 mai 2017; Jean-Dominique Merchet, Emmanuel Bonne arrive à l'Élysée comme conseiller diplomatique, sur *L'Opinion*, le 22 mai 2019; Arrêté du 14 mai 2017 portant nomination à la présidence de la République, JORF, No. 0114 du 15 mai 2017, <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034698702>

ЛИТЕРАТУРА

- Ingrao-Cohen 2009: Charles W. Ingrao, Gary B. Cohen (Уред.), *Confronting the Yugoslav Controversies*, Washington: United States Institute of Peace Press, 48–82.
- Pavlović 2009: Momčilo Pavlović. Kosovo under Autonomy 1974–1990 U: *Confronting the Yugoslav Controversies*. (Уред.) Charles W. Ingrao, Gary B. Cohen, 48–82. Washington: United States Institute of Peace Press, 2009.
- Petrović 2015: Vladimir Petrović. Raspad SFRJ: kriza, erozija, pat. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Istorija 20. veka. 1/2015, 117–132.
- Todorović Lazić 2024: Jelena Todorović Lazić. Kriza na Kosovu 1981. godine iz perspektive država „velike petorke“. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Istorija 20.veka. 2/2024, 453–470.
- Žorži 2023: Frank Žorži. *Samoupravljanje u izgradnji – Francuska levica i jugoslovenski model 1948–1981*, Beograd: Akademika knjiga, 2023.
- Ристановић 2018: Петар Ристановић. „Платформа за Косово – одговор Централног комитета Савеза комуниста Југославије на демонстрације Албанаца и покушај побуне 1981. године“. Приштина, Лепосавић: Институт за српску културу, Баштина, 45/2018, 367–381.
- Ристановић 2019: Петар Ристановић. *Косовско питање 1974–1989*. Нови Сад, Београд: Прометеј, Информатика.
- Селинић 2024: Слободан Селинић. *Југославија и Запад 1980–1983.: спољни дуи и унутрашња криза*. Београд: Институт за новију историју Србије.

ШТАМПА И ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- Arrêté du 14 mai 2017 portant nomination à la présidence de la République, JORF, No. 0114 du 15 mai 2017, <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034698702> [25.09.2024].
- Merchet 2019: Jean-Dominique Merchet, „Emmanuel Bonne arrive à l'Élysée comme conseiller diplomatique“, *L'Opinion* 22. мај 2019.
- Thibaut 2017: Madelin Thibaut, „Philippe Étienne, de Berlin à l'Élysée“, *Les Échos* 14. мај 2017.

Jelena B. TODOROVIĆ LAZIĆ
Aleksandra M. KOLAKOVIĆ

SFRY CRISIS IN THE 1982 – THE FRENCH VIEW

SUMMARY

Based on the archival materials of the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of France in Paris, this scientific paper presents the attitudes of France towards the political and economic crisis that the SFRY was going through in the 1981–1982. For the analysis of the information available to the French diplomacy about the SFRY in this period, the comprehensive note prepared by the French working group made up of representatives of several French ministries and services (defense, foreign affairs, economy, security) is particularly significant, which, among other things, gives us several scenarios how the crisis in SFRY can develop. The formation of the working group is evidence of increased French interest in the SFRY immediately after the death of Josip Broz Tito, in a period when the first cracks in unity were already visible. Based on the abundance of information, the French build a complete picture of the causes and consequences of the relationship between Serbs, Croats and Albanians, while observing the main lines of development of nationalism

in all the republics and among all the nations that make up the SFRY. In addition to political and economic factors, as causes and factors that will deepen the crisis, the growth of nationalism, the role of the church and cultural differences are clearly apostrophized as important. What is even more significant for Franco-Yugoslav relations is the noticeable French commitment to analyzing the state of these relations, both economic, military, political, diplomatic, but it is certainly significant that the possibilities for deepening these relations are also pointed out.

Keywords: France, SFRY, 1981 crisis in Kosovo, economic crisis, crisis scenarios, nationalism.